

190

Kārlis Draviņš

Par pievārdu rakstību latviešu valodā.

Jau visvecāko latviešu tekstu autoriem, līdz ko viņi sāka tulkot garīgos rakstus, nācās sadurties ar grūto problēmu, kā latviski rakstīt un locīt svešu vietu un personu nosaukumus. Kopš laika, kad iespiesta visvecākā grāmata ar latviešu tekstiem (Vitenbergā 1525.g.), pagājuši vairāk nekā četri gadu simteņi, un ļoti daudz kas paveikts latviešu valodas izkopšanā un bagātināšanā. Taču svešu īpašvārdu rakstības jautājumi tiek diskutēti vēl joprojām. Grūtības kļuvušas dažā ziņā pat vēl lielākas, jo latvieši, salīdzinot ar šaurajiem 16. vai 17. gs. apstākļiem, tagad nākuši saskarē ar daudz citām, toreiz tālām un svešām tautām un to kultūru.

Attiecīgi valodniecības speciālistu norādījumi laiku pa laikam tikuši publicēti gan periodikā, gan kādos pareizrakstības vadopos, dažkārt arī kā vārdnīcu pielikumi. Visumā tie bijuši nepietiekami - savu šauru apjomu dēļ. Daudz radikālāks atrisinājums ir Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Valodas prakses grupas (vairāk nekā desmit valodnieku resp. -ču) izstrādātie Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. Šos vadopus sāka publicēt kopš 1960. gada, tā par igauņu, lietuviešu, vācu, angļu, spāņu u.c. valodu personu un vietu vārdiem.

Ja ar šiem stipri plašajiem rakstības un izrunas vadoņiem (tā angļu vārdu rakstības vadonis pat 124 lappuses biezs) minētajos jautājumos tiek panākta daudz lielāka vienveidība un drošība, tad liela svārstīšanās un nenoteiktība joprojām vērojama kādā citā laukā - saliktu personvārdu, īsti - personu nosaukumiem pievienoto dažādo pievārdu rakstībā un tulkošanā. Šādi salikti personvārdi sastopami diezgan bieži, visvairāk darbos, kas skar Eiropas, bet arī Azijas vai Afrikas tautu pagātni, īpaši senākos laikos, un turpat vai katrs skolēns savā laikā būs dabūjis mācīties, piem., par Vilhelmu Iekarotāju vai Jāni Bezzemi.

Diskusijas par to, kāds būtu šādu saliktu personvārdu vēlmais veids mūsu valodā, notikušas jau agrāk. Dažādu ieteikumu starpā vairākkārt nācies dzirdēt spriedumus, ka tādus pievārdus nevajagot tulkot, bet rakstīt un runāt "tā, kā tas ir oriģinālvalodā" - tāpat kā netulkojam tēvvārdu pielikumus un rakstām, piem., Ivans Ivanovičs, Anna Joanovna, Svens Estridsons u.tml. Līdzīgi tam esot jārunā un jāraksta, piem., Halvdans Svarte (nevis Halvdans Melnais), Haralds Horfāgers (nevis Haralds Skaistmatis) u.tml. Spriedēji, acīmredzot, te seko dažādu citu valodu paraugiem. Tā tamlīdzīgus raksturojošus pievārdus atrodam netulkotā veidā, gan tikai pielāgotus attiecīgās valodas fonētikai un gramatikas sistēmai (gramatizētus), piem., spāņu valodā, sal. Enciklopedia Universal ^{Ilustrada}..., Tomo 38, Barselonā (ap 1930.g.) 4168. lpp.: Haraldo Haarfager (= jau minētais norvēģu valdnieks). Tas pats vēl citās

valodās, skat., piem., franču Larousse du XXe siècle, Tome 5, Paris 1932, 118. lpp. - Harald Hårfagre, Harald Haardraade (turpat tomēr arī Magnus le Bon). Līdzīgi angļu valodā, skat., piem., Encyclopaedia Britannica, Vol. 16, London 1956, 548. lpp. - Harald Haarfager (iekavās tomēr pievienots arī tulkojums Fairhair), turpat arī otrādi, ar originālvalodas formu iekavās - Eric¹ Bloody Axe (Eirik Blodóks) u.v.c. Līdzīgi uzejam šādas netulkotas vārdu formas arī krievu, jaungrieķu u.v.c. valodās, skat., piem., Bol'shaja Sovetskaja Ēnciklopedija, 30. sēj., Maskavā 1954², 146. lpp. - Garald Gaarfagr, un grieķu Neōteron Egkyklopaidikon Leksikon, 14. sēj., Atēnās (ap 1957.g.), 538. lpp. - Cháralnt Cháarfagker, arī Chōrfagker utt.

Balsts augšā minētiem uzskatiem uzejams arī mūsu literatūrā, sal., piem., Latviešu Konversācijas Vārdnīcas 6. sēj., Rīgā 1931.g., 11.500. sl. - H.[aralds] Horfagrs (tikai tālāk paskaidrots, kā viņšsdabūjis šo savu pievārdu "Skaistmatis"), H.[aralds] Hardrode (= Stingrais) u.v.c.

Pretēji minētajam mūsu valodas praksē tomēr redz visumā citādu ainu. Ja pieskaņamies arī personu vārdiem pievienoto kārtas skaitļu un adjektīvu rakstībai, tad jāsaprot, ka par galīgi nostabilizējušos jātur valdnieku, pāvestu u.tml. kārtas skaitļu tulkošana un to locīšana, lai arī oriģinālvalodas prakse būtu kāda būdama, piem.: Kārlis Divpadsmitais (zviedru Karl den Tolfte), Boriss Pirmais (bulgāru Boris Pārvi resp. Pārvi) u.tml. Nostabilizējusies arī šo skaitļvārdu pielikumu pozīcija - tos raksta pēc paša personas vārda. Otrādu sastatījumu, piem., Devītais Kārlis (Zviedrijas karalis), Pirmais Nikolajs (Krievijas ķeizars) reizēm gan dzird sarunu valodā; rakstos šādas formas tikpat kā nemaz nav sastopamas. Tās arī nebūtu kultivējamas.

It veca ir mūsu valodas tradīcija, ka raksturojoši adjektīvi (arī participi), kas īpašvārdū nozīmē pievienoti personu nosaukumiem, tulkojami latviski un rakstāmi ar lielo burtu. Šāda rakstība var ar oriģinālvalodas praksi arī nesaskanēt, tā, piem., norvēģu literatūrā ~~notiek~~ ^{wietumis} sastopam pievārdus, kas rakstīti ar mazo burtu. Latviešu rakstos tagad dominē tāda ^{tipa} tulcoti pievārdi kā, piem., Konstantīns Svētais, Kārlis Lielais, Augusts Stiprais u.tml.

Šādu pievārdu rakstībā tomēr sastopamies arī ar nesaņķām un svārstībām. Tā Lietuvas valdnieks Vītauts Lielais dažviet dēvēts par Vītautu Dižo - tā tuvāk piesāņojoties lietuviešu formai Vytautas Didysis. Dažos gadījumos svārstības radušās politisku vai šovinistisku tendencu dēļ. Tā ~~notiek~~ cara Ivana 4. pievārds pašu krievu valodā ir Groznyj. Latviešu valodā šis nežēlīgais valdnieks

jau sen tiek dēvēts par Jāni Briesmīgo. ~~XXXXXXXXXX~~ Padomju Latvijā tā vietā tagad visur sistematiski tiek rakstīts Jānis Bargais, kamēr latviešu trimdinieku presē pilnīgi dominē vecum vecā forma (sal. angļu Ivan the Terrible, franču Ivan le Terrible, vācu Iwan der Schreckliche).

Kā īpašs ⁱpievārds daudzu vēsturisku personu vārdiem tiek pievienots viņu dzimšanas vai darbošanās vietas norādījums, piem. Jēzus no Galilējas (tā jau agrīnajos evaņģeliju tulkojumos, arī Elģeram, skat., ^{Lundas}piem., 1961. g. publicējuma 66. ~~un 67.~~ lap.). Šādu pievārdu rakstībā joprojām sastopamas lielas svārstības un nenoteiktība - tā dažs autors rakstījis tos kā substantīvus, dažs turpretim adjektīvizētā formā, pie kam atgadās, ka atsevišķiem ~~amānām~~ rakstītājiem šie adjektīvi nebūt nav vienādi. Daži piemēri: Toms Akvīnāts, bet arī Toms Akvīnāls, Toms no Akvīnas un Akvīnas Toms; Anno no Turaidas, arī Anno turaidietis un Turaidas Anno; Dūsburgas Pēteris, bet arī Pēteris no Dūsburgas; Asīzes Francis, arī Francisks no Asīzes; ~~madama~~ Šīmanis no Ķirēnes, arī Ķirēnes Šīmanis utt. utt.

Kas attiecas uz krieviskajiem tēvvārdiem (~~patronimiskajiem~~ ~~vārdiem~~), tad parasti tos atstāj svešās valodas formā, tikai pielāgojot latviešu izrunai un deklinācijas sistēmai (Aleksandrs Michailovičs Butļerovs (ķīmiķis) ^{tā, piem., Dobriņa Nikitičs, Vladimirs Mstislavičs, Padomju Latvijas presē pat aiziets tik tālu, ka, ^{dažkārt} tieši sekojot krieviem, raksta pat vienīgi tēvvārdu, piem., Iljičs (= Lenins), Šur un tur sastop arī latviešu tautības personu vārdus ar tādām krieviskām tēvvārda formām, piem.}

Aleksandrs Michailovičs Butļerovs (ķīmiķis)

(ZAVēstis 1940. 5. 9.)

Taču, līdz ko dotā persona ir latvietis (arī lietuvietis, igauņis, somis utt.), mēs šādas patronimikas ar slaviskām galotnēm izjūtam kā kaut ko šīm valodām nepiederīgu, organiski svešu. Tāpēc pat Padomju Latvijas izdevumos, kur, sekojot krievu paraugiem, personu priekšvārdiem tiek pievienoti tēvvārdi, raksta, piem., Jānis ^{Jānis} ~~Martins~~ ^{Liepnieks} ~~dēls~~ ^{franču kēniņa} ~~Martinovičs~~ ^{Lēniņa} ~~dzelīns!~~). Nevar būt šaubu, ka tur, kur tieši nepieciešams tēvvārdu pievienot, latviešu (u.c. neslaviskos) personu vārdos pieļaujama vienīgi šāda rakstība (piem. Juris Andreja dēls, Vizma Viktora meita u.tml.). Šāda tradīcija mūsu valodā jau gadsimtiem veda - jau agrajos evaņģēliju ~~un~~ gabalu tulkojumos sastopamies ar tādiem formulējumiem kā Anna Fanuēļa meita, Jēkabu Zebedēja dēlu u.tml.

ca ZAVēstis 1953:4,
44544

Šīs vecās tradīcijas ietekmē radušās svārstības arī
veco skandināviešu personu vārdu rakstībā. Tā blakus
formai Egils Skalagrímsons (ar variācijām Skallagrím-
sons, Skalagrímssons, Skallegrímssons, oriģ. Egill
Skallagrímsson) sastop arī rakstījumu Egils Skalagri-
ma dēls. Līdzīgi tam dažviet rakstīts Svens Estrída
dēls (Dānijas karalis, oriģ. Sven Estrídsson), Haralds
Gorma dēls (norv. Harald Gormsson) u.tml.

Kā jau sacīts, dažs rakstītājs ir uzskatos, ka sveš-
tautu personu nosaukumu pievārdus, ja tie ir ~~na~~ sub-
stantīvi (event. arī divdabji), nevajagot latviski tul-
kot. Citi autori sprieduši savādāk, un tā rezultātā
redzam diezgan raibu ainu. Tā sastop rakstījumu Jānis
Zeltmute, bet arī Jānis Zeltamute un Jānis (arī Johans)
Chrisostoms vai Chrizostoms; Konstantins Purpurdzimu-
šais, bet arī Konst. Purpurdzimtais un Konst. Porfiro-
genets vai Porfirogennets; Juliāns Atkritējs,
bet arī Juliāns Apostats u.tml.

Tādu pat raibumu un nenoteiktu svārstīšanos redz da-
žādu saliktu veco ziemeļnieku vārdu rakstībā. Tā, piem.,
norvēģu valdnieks, kā vārdu viņi paši raksta Harald
Blaaland, dēvēts dažādi: citur rakstīts Haralds Blotands,
citur Blotans, vēl citur Har. Zilzobis, dažviet arī ne-
tulkotā formā, bet iekavās pievienojot klāt nozīmes pa-
skaidrojumu (tā Latv. Konversāc. Vārdnīcas 6. sēj.,

11.500. slejā). Kāda cita valdnieka vārdu, ko
norvēģi raksta Harald Haardraade, uzejam gan latviskotu
par Haraldu Stingro, gan formā Har. Hordrode vai Hardro-
de. Dažādās formās sastopams arī Haralds Zilzobja dēls
un dān.
vārds (norvēģ. Sven Tveskagg): Svens Gabelbarts (Latv.
Konvers. Vārdn., turp., kā ~~na~~ redzams,

dibinoties uz tulkojumu vācu valodā;
citi autori rakstījuši Svens Divbārdis, arī Sveins Dakē-
bārdis (Ed. Dunsdorfs, Deviņvīru spēks, 1956, 13. lpp.)
utt. utt.

Ko varam secināt, nobeidzot augstāk sniegtās piezīmes?

Nepārprotami skaidrs, ka būtu nepieciešams kāds plašāks vadonis šādu saliktu personvārdu rakstībā. Tur vajadzētu būt norādītiem tiklab galvenajiem ~~mūsu~~ principiem, kā arī dotam iespējami plašam šādu vārdu sarakstam. Citādi joprojam turpināsies stāvoklis, ka paliekam neziņā, vai runāt par Hermani Liko vai Hermani Kumpo, vai arī par Hermai Kupri (latīņu Hermanus Contractus).

Šādā vadonī arī priekšvārdu rakstība būtu jāsaprota ar tiem principiem, kuriem tagad visumā seko: dotais priekšvārds tiek pārņemts tādā formā, kas iespējami tuva oriģinālizrunai (ne rakstībai!). Tā augstāk minētajos Zinātņu akadēmijas rakstības un izrunas vadoņos ieteic, piem., Kārļa vārdu rakstīt dažādi, pielāgojoties svešajai valodai: Kārels (igauņu Kaarel), Karōlis (lietuv. Karolis), Karols (poļu Karol), Karels (čechu Karel), Čārlss, arī (pēc tradīcijas!) Čārlzs (angļu Charles) utt. Taču arī pašos minētajos vadoņos daudz vietās sniegta parallēlforma - par pieļaujamo izrunāšanu mūsu valodā kopš veciem laikiem iesakņojušies priekšvārdi (arī vietvārdi). ~~Šādu~~ Tā, piem., blakus vīriešu vārdam Ūgastuss (no angļu Augustus) likts ~~blakus~~ mūsu vecais un parastais Augusts.

Nevienai atsevišķai personai nav iespējams prast visas tās daudzās indoeiropiešu u.c. valodas, kuru saliktie personvārdi tagad var būt lietojami arī latviešu rakstos un runā. Tulkojamo pievārdu nozīmes tāpēc būtu skaidrojamas attiecīgās valodas labiem pratējiem; reizē būtu vācamas arī ziņas par visām jau sastopamām kāda pievārda tulkojumu variācijām. Lai tā sakrātie materiāli būtu pieejami gan izmantošanai rakstot, gan pārrunām un novērtējumiem, tie būtu pakāpeniski publicējami presē, piem. "Rājuma" slejās.